

**ПРІОРИТЕТНІ НАПРЯМИ РОЗВИТКУ ВІТЧИЗНЯНОГО АПК
В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ**

Розглянено історичні передумови глобалізації агропромислового виробництва. Виділено чинники, котрі впливають на діяльність підприємств АПК на сучасному етапі цивілізаційного розвитку: високі темпи зростання чисельності населення та збільшення попиту на продовольчі товари; погіршення структури світового земельного фонду; ускладнення екологічної ситуації; монополізація агропромислового ринку міжнародними корпораціями; розвиток нових технологій виготовлення, зберігання й транспортування агропромислової продукції. Обґрунтовано, що для успішного функціонування та розвитку вітчизняного АПК необхідно забезпечити умови для діяльності інтегрованих бізнес-структур різних організаційних форм.

Ключові слова: агропромисловий комплекс (АПК), продовольча проблема, земельний фонд, екологічна ситуація, монополізація агропромислового ринку, глобалізаційні виклики, інтегровані бізнес-структури.

Постановка проблеми. Остання чверть ХХ і початок ХХІ ст. стали періодом безпрецедентних змін в економічній історії людства, пов'язаних з процесом глобалізації. Як об'єктивна тенденція розвитку людської цивілізації глобалізація, на перший погляд, відкриває додаткові можливості для економіки, пов'язані з освоєнням новітніх технологій, отриманням доступу до додаткових джерел ресурсів і ринків збуту, досягненням економії на виробничих витратах. Однак практика показує, що неконтрольовані процеси глобалізації несуть у собі ряд викликів, котрі мають негативні наслідки для різних сфер соціально-економічного життя. До галузей народного господарства, котрі особливо вразливі перед викликами глобалізації, відноситься агропромислове виробництво. Його специфіка, особливо на першій сільськогосподарській стадії, не дозволяє швидко підлаштовувати діяльність агропідприємств до структурних і якісних зрушень у споживчому попиті, вирішальний вплив природних факторів ускладнює можливість підвищення продуктивності виробництва навіть за допомогою новітніх досягнень НТП, а загальнопланетарна проблема збереження земельних, водних, мінеральних ресурсів, а також підтримання біорізноманіття вимагає від агровиробників упровадження екологічно зорієнтованих заходів, пов'язаних зі значними капіталовкладеннями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливе значення агропромислового комплексу в економічній системі будь-якої сучасної країни та суперечливість процесу глобалізації, котра несе в собі як суттєвий потенціал для розвитку вітчизняних агропідприємств, так і значні ризики, зумовили посилення наукового інтересу за даним тематичним вектором. Серед останніх наукових досягнень можна відзначити такі: вивчення особливостей та перспектив інституційного розвитку АПК України в контексті формування й ускладнення глобальних викликів (П.В. Коваль) [3]; визначення сучасних тенденцій розвитку регіональних економічних систем у контексті удосконалення аграрних відносин за умов поглиблення процесів глобалізації та регіоналізації [4]; аналіз впливу глобалізаційних процесів на розвиток вітчизняного АПК; систематизація чинників, які спонукають до загострення кризових явищ, а

також сучасних антикризових методів їх мінімізації, нейтралізації та подолання й зниження ймовірності повторення в майбутньому (Д. Крисанова та О. Тур) [5]; дослідження питання впливу глобалізації на агропромисловий комплекс: аналіз концептуальних підходів до визначення стратегії державного регулювання аграрного ринку в умовах глобалізації та вступу України в СОТ (С.В. Майстра) [6]; узагальнення сучасних проблем розвитку аграрного сектора України, обґрунтування шляхів виконання стратегічних завдань забезпечення продовольчої безпеки країни та конкурентоспроможності агропродовольчого комплексу у контексті посилення світових інтеграційних тенденцій (Б.Й. Пасхавера) [2]; дослідження функціонально-структурного аспекту державного регулювання аграрного сектора України за умов глобалізації ринків та розроблення пропозицій та рекомендацій щодо його удосконалення (Ю.В. Шпака) [9]; обґрунтування необхідності розвитку вітчизняного земельного господарства відповідно до викликів глобалізації та інтеграції світових економічних процесів М.В. Щурика [10].

Виділення не розв'язаних раніше частин загальної проблеми. Хоча згадані та інші праці в сукупності формують потужне теоретико-методологічне напрацювання, що висвітлює різноманітні аспекти функціонування й розвитку АПК в умовах глобалізаційних викликів, а також містить пропозиції щодо розв'язання нагальних проблем у цій сфері, наростання динамічності та складності процесів, що відбуваються у світовому господарстві, потребує невпинного наукового пошуку нових можливостей, переваг і попередження негативного впливу чинників глобального масштабу на агропромисловий комплекс України.

Формулювання цілей статті. Метою даного дослідження є ідентифікація глобалізаційних викликів, котрі найбільше впливають на розвиток агропромислового комплексу, та визначення на цій основі пріоритетних напрямів його подальшого розвитку в Україні.

Викладення основного матеріалу. Хоча вважається, що глобалізація як принципово нова

стадія розвитку світової економіки почалась у 80-х роках ХХ ст., масштабний процес виходу інтересів національних господарюючих суб'єктів у сфері аграрного виробництва за межі територіальних кордонів розпочався набагато раніше – в XVI–XVII ст., що пов'язано з Великими географічними відкриттями. Більше того, до першої половини ХХ ст. сільськогосподарська сировина і продукти харчування становили переважну частку експорту, а також і доходів від зовнішньої торгівлі, промислово розвинених країн світу (в основному метрополій, котрі експлуатували економічні ресурси своїх колоніальних володінь). Перша та Друга Світові війни призвели до розпаду колоніальної системи та порушення усталених торговельних зв'язків між країнами. Процеси глобалізації агропромислового виробництва починають відроджуватись тільки з другої половини ХХ ст., при цьому вони набувають якісно нового змісту, оскільки на них починає впливати ряд нових чинників, зокрема:

1) *Високі темпи зростання чисельності населення та збільшення попиту на продовольчі товари.* У 2013 р. чисельність населення нашої планети становила 7,1 млрд. осіб, при цьому середньорічний темп його приросту за останні 10 років дорівнював 1,9% [11]. Для порівняння у 1953 р. світове населення становило 2,7 млрд. осіб [13], тобто за останні 50 років його кількість зросла в 2,6 рази, що потягнуло за собою зростання попиту на продукти харчування та посилення навантаження на природні ресурси (передусім земельні) в густонаселених регіонах: тільки за період 2005-2012 рр. індекс виробництва продуктів харчування збільшився на 18% [11]. За прогнозами фахівців, при збереженні поточних темпів зростання населення до 2050 р. чисельність населення становитиме близько 9 млрд. осіб, для задоволення потреб яких необхідно збільшити поточний рівень агропромислового виробництва на 60% [14, с.123].

2) *Погіршення структури світового земельного фонду.* Сукупна площа земельного фонду світу дорівнює близько 13 млрд. га, з них 4,9 млрд. га (або 63,7%) сільськогосподарських земель. При цьому частка найбільш цінних земель, що використовуються для вирощування сільськогосподарських культур (орні землі та багаторічні культури) становить лише 1,5 млрд.

га або 11,5% [12]. Зважаючи на обмежені можливості для збільшення земель, придатних для ведення сільського господарства (передусім рослинництва), особливого значення набуває проблема погіршення структури земельного фонду. До теперішнього часу системи управління земельними та водними ресурсами були спроможними впоратись із обтяженням, викликаним зростаючим попитом на продукти харчування. Однак щорічне посилення розриву між обсягами виробництва продовольства та площею культивованих земель призвело до надмірного використання природних резервів, що призводить до їх поступового вилучення із сільськогосподарського обігу внаслідок ерозії, опустелювання тощо. Деградації ґрунтового покриву землі також сприяє знищення лісової й трав'яної рослинності, перевипас худоби, неправильна технологія меліорації, антропогенне засолювання, хімічні способи боротьби з бур'янистою рослинністю тощо.

3) *Ускладнення екологічної ситуації.* Агропромислове виробництво в цивілізованому світі передбачає обов'язкове врахування соціально відповідальної компоненти в стратегії розвитку бізнесу, що, зокрема, охоплює розумне та бережливе ставлення до навколишніх екосистем. Проте зростання населення незмінно супроводжується посиленням навантаження на земельні, водні й біологічні ресурси. Агропромисловим виробництвом нині вже залучено в обіг дві третини ресурсів прісної води, що забезпечують близько 40% загального врожаю зернових культур. Збільшуються також обсяги використання добрив, котрі разом із промисловими викидами забруднюють атмосферу, водойми та ґрунти. У відповідь на це в розвинених країнах відбувається зростання значення органічного землеробства, розширюються площі територій, котрі охороняються державою з екологічних міркувань, економіка поступово переводиться на біологічну основу.

4) *Монополізація агропромислового ринку міжнародними корпораціями.* Міжнародні (транснаціональні) корпорації нині являють собою домінуючі бізнес-структури практично в усіх секторах світового АПК. Під їх контролем знаходиться від 40% до 80% національних і світових аграрних ринків (табл. 1).

Таблиця 1

Топ-10 міжнародних корпорацій світового агропромислового комплексу у 2013 р.

Назва та країна походження	Вартість активів, млрд. дол.	Обсяг продажів, млрд. дол.	Чисельність працюючих, тис. осіб
Nestle (Швейцарія)	132,4	103,2	333,0
Unilever (Нідерланди/Великобританія)	61,3	68,4	174,0
Monsanto (США)	20,2	14,9	21,9
Mondelez International (США)	72,6	35,3	107,0
Danone (Франція)	41,5	29,3	104,6
Associated British Foods (Великобританія)	15,6	20,6	112,7
Kraft Foods Group (США)	23,1	18,2	22,5
General Mills (США)	22,7	17,8	41,0
Archer Daniels Midland (США)	43,8	89,7	31,1
Kellogg (США)	15,5	14,8	30,3

Монополізація агропромислового ринку транснаціональними “гігантами” не залишає жодних шансів виходу на нього для потенційних конкурентів, оскільки ефект масштабу, технічний

рівень та якість продукції, більш досконалі форми менеджменту, лідерство у сфері НДДКР тощо в сукупності відкривають перед ТНК широкі можливості для маневрування цінами, котрі не в змозі дозволити собі суб'єкти малого і середнього бізнесу, тим паче із числа країн, що розвиваються, та країн із трансформаційною економікою.

5) *Розвиток нових технологій виготовлення, зберігання й транспортування агропромислової продукції.* Досягнення найвищої локальної продуктивності агропромислового, в першу чергу сільськогосподарського, виробництва в сучасних умовах залежить не тільки від можливостей підприємців розпоряджатися необхідними обсягами природних ресурсів, а й від їх доступу до передових знань та систем управління. Сучасні технології дозволяють не тільки домогтися подальшої інтенсифікації сільськогосподарського виробництва, мінімізувавши при цьому шкідливий вплив на навколишнє середовище, а й оптимізувати процес зберігання й транспортування агропродукції за наступними напрямками: застосування інформаційно-комунікаційних систем для оперативного моніторингу якості, відстеження вантажів, координації всіх ланок маркетингового ланцюга; використання переваг інтермодальних і мультимодальних перевезень, мобільних рефрижераторних складів, що дозволяє забезпечити належні температурні умови від фази виробництва до фази споживання, контейнерних терміналів; заміна повітряних перевезень більш дешевими водними за рахунок розвитку технологій заморожування; інновації у пакуванні, захисне покриття овочів та фруктів, біоінженерія та інші техніко-технологічні рішення, що уповільнюють псування товару та ін.

Вищезазначені чинники формують ряд глобалізаційних викликів – проблем загального характеру, котрі порушують нормальне функціонування механізмів відтворення у агропромисловій сфері, змушуючи підприємства АПК здійснювати структурну адаптацію та змінювати концепцію функціонування відповідно до вимог часу. Успішно протистояти їм та використати на власну користь можуть тільки інтегровані бізнес-структури (франчайзингові об'єднання, концерни, кластери, гнучкі віртуальні корпорації, ланцюги поставок і т.п.). До основних переваг даної форми організації підприємницької діяльності відносять: економію маркетингових, адміністративних та інших операційних витрат, зумовлених збільшенням масштабів діяльності та централізацією окремих служб; можливість використання легальних схем мінімізації оподаткування; диверсифікація активів як спосіб зниження комерційних ризиків та стабілізації доходності операцій компанії; зростання частки в активах людського капіталу та інноваційно-інтелектуальних компонент (патентів, брендів тощо); посилення гнучкості в контактах із співробітниками, партнерами та ін. [1].

Однак в Україні діяльність вищезазначених господарюючих суб'єктів в АПК відбувається у складних умовах стабільно низької пропозиції інвестиційних ресурсів, відсутності інтересу банківських структур у фінансуванні довгострокових проектів, зниження загального платоспроможного попиту, недостатнього досвіду ефективного корпоративного управління [8, с.67]. Вихід із ситуації, що склалася, можливий на основі обопільних зусиль державного та приватного сектора в напрямку створення суб'єктами державної влади належних організаційно-економічних умов для розвитку агропромислового виробництва на інтеграційних засадах (рис. 1).

Рис. 1. Концептуальні засади функціонування підприємств АПК в умовах глобалізаційних викликів

У свою чергу, суб'єкти агропідприємництва повинні переглянути концептуальні підходи до ведення бізнесу з урахуванням всіх чинників глобалізаційного характеру. Передусім, до них можна віднести: пошук, розробку й освоєння нової продукції, техніко-організаційне удосконалення виробництва; використання більш ефективних методів прийняття рішень, розв'язання стандартних рутинних задач у всіх сферах діяльності підприємства; впровадження

соціально орієнтованих методів управління ресурсами й виробництвом; підтримання високого рівня компетентності персоналу та здійснення інвестицій в інтелектуальний капітал.

Висновки та перспективи подальших досліджень. На сучасному етапі цивілізаційного розвитку функціонування підприємств АПК відбувається під впливом ряду чинників: високі темпи зростання чисельності населення та збільшення попиту

на продовольчі товари; погіршення структури світового сільськогосподарського фонду; ускладнення екологічної ситуації; монополізація агропромислового ринку міжнародними корпораціями; розвиток нових технологій виготовлення, зберігання й транспортування агропромислової продукції. Усі вони носять характер глобалізаційних викликів – проблем загального характеру, подолання яких потребує максимальної концентрації зусиль агропідприємств за концептуально важливими напрямками. При цьому запорукою успішної

діяльності та розвитку підприємств АПК є використання переваг від інтеграції їх у вертикальні й горизонтальні структури, котрі здатні швидко адаптуватися до динамічних умов сьогодення. Зважаючи на недосконалість і нестабільність вітчизняного інституційного середовища, подальшого дослідження потребують організаційно-економічні передумови, здатні сформувати позитивне підґрунтя для підвищення рівня виробничого потенціалу господарюючих суб'єктів сфери АПК.

Список літератури:

1. Белый Е.М. Интегрированные структуры в современной экономике: сущность, тенденции развития / Е.М. Белый, Е.В. Рожкова, А.Е. Тюлин // Фундаментальные исследования. – 2013. – № 6. – С. 1482-1484.
2. Виклики і шляхи агропродовольчого розвитку [Текст] / Б. Й. Пасхавер [та ін.] ; ред. Б. Й. Пасхавер ; НАН України, Ін-т економіки та прогнозування. – К. : [б.в.і. 2009. – 432 с.
3. Коваль П.В. Інституційні перспективи розвитку АПК України в умовах глобальних викликів. / П.В. Коваль // Агросвіт. – 2012. - № 10 – С. 2-5.
4. Ковальчук С.Я. Аграрні відносини в регіональних економічних системах [Текст] : монографія / С.Я. Ковальчук, Л.С. Купінець ; НАН України, Ін-т пробл. ринку та екон.-екол. дослідж. НАН України. – О. : ІПРЕЕД НАН України, 2010. – 208 с.
5. Крисанов Д. Антикризове управління в АПК в умовах глобалізації / Д. Крисанов, О. Тур // Економіст. – 2013. – №7. - С.30-35.
6. Майстро С.В. Стратегія державного регулювання розвитку агропромислового комплексу України в умовах глобалізації / С.В. Майстро // АПК: економіка, управління. – 2009. - №1. – С. 65-76.
7. Савош Л.В. Щодо перспектив розвитку агропромислового комплексу в умовах глобалізації / Л.В. Савош // Економічні науки : зб. наук. пр. Серія «Економічна теорія та економічна історія». – Луцьк : РВВ ЛНТУ, 2011. – Вип. 8(32). – С.312-317.
8. Скопенко Н.С. Формування та розвиток інтегрованих об'єднань в АПК України : Моногр. / Н.С. Скопенко. – К. : НУХТ, 2012. – 266 с.
9. Шпак Ю.В. Аграрний сектор національної економіки в умовах глобалізації ринків: теорія та практика державного управління [Текст] : монографія / Ю.В. Шпак ; Нац. акад. держ. упр. при Президенті України. – Донецьк : Юго-Восток, 2011. – 514 с.
10. Щурик М.В. Новітні основи модернізації участі держави в процесі організації використання, розподілу та охорони земельних ресурсів АПК: виклики глобалізації / М.В. Щурик // Економічний форум. – 2014. – №1. – С.104-111.
11. Статистичні дані з офіційного сайту Всесвітнього банку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://data.worldbank.org/indicator>
12. Статистичні дані зі світової бази даних по сільському господарству й продовольству Продовольчої й сільськогосподарської організації Об'єднаних Націй [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://faostat.fao.org/>
13. Статистичні дані з офіційного сайту ООН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.un.org/en/databases/#stats>
14. FAO Statistical Yearbook 2013: World Food and Agriculture. – Rome: Food and Agriculture Organization of the United Nations, 2013. – 289 p.
15. FT 500 2014 [Електронний ресурс] / Financial times. – Режим доступу: <http://www.ft.com/cms/s/0/988051be-fdee-11e3-bd0e-00144feab7de.html#axzz3DJJSEGTG>

Анотація

Татьяна Остапенко

ПРІОРИТЕТНІ НАПРАВЛЕННЯ РОЗВИТКУ ОТЕЧЕСТВЕННОГО АПК В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЙНИХ ВИКЛИКІВ

Рассмотрены исторические предпосылки глобализации агропромышленного производства. Выделены факторы, влияющие на деятельность предприятий АПК на современном этапе цивилизационного развития: высокие темпы роста численности населения и увеличения спроса на продовольственные товары; ухудшение структуры мирового земельного фонда; осложнения экологической ситуации; монополизация агропромышленного рынка международными корпорациями; развитие новых технологий изготовления, хранения и транспортировки агропромышленной продукции. Обосновано, что для успешного функционирования и развития отечественного АПК необходимо обеспечить условия для деятельности интегрированных бизнес-структур различных организационных форм.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс (АПК), продовольственная проблема, земельный фонд, экологическая ситуация, монополизация агропромышленного рынка, глобализационные вызовы, интегрированные бизнес-структуры

Summary

Tatiana Ostapenko

PRIORITIES FOR THE DEVELOPMENT OF DOMESTIC AGRO-INDUSTRIAL COMPLEX UNDER GLOBALIZATION CHALLENGES

The article considered the historical background of the globalization of agricultural production. The factors influencing the activity of agricultural enterprises at the present stage of civilization development are highlighted, including: high rates of population growth and increasing demand for food products; deterioration in the structure of world agrarian fund; complications of the environmental situation; monopolization of agricultural market by multinationals; development of new technologies of production, storage and transportation of agricultural products. It is proved that for the successful operation and development of domestic agriculture is necessary to provide conditions for the activity of the integrated business structures of various organizational forms.

Keywords: agroindustrial complex (AIC), the food problem, the land fund, the ecological situation, the monopolization of the agricultural market, globalization challenges, integrated business structure.